

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

**Циклова комісія соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної
підготовки**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Конституційне право»

**обов'язкових компонент освітньо-професійної програми першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти**

Технічне обслуговування та ремонт повітряних суден і авіадвигунів

за темою 8 - Форма сучасних держав

Харків 2022

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 26.09.22 № 9

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу Харківського
національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 19.09.22 № 2

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 23.09.22 № 9

Розглянуто на засіданні циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки, протокол від 14.09.2022 № 4

Розробник: викладач циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки, спеціаліст вищої категорії Хомяк О.В.

Рецензенти:

1. Викладач циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки КЛК ХНУВС, к.пед.н., доктор філософії, спеціаліст вищої категорії, Кірюхіна М.В. .
2. Доцент кафедри юридичних наук Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського кандидат юридичних наук Латишева В.В.

План лекцій:

1. Форма держави: поняття, сутність.
2. Поняття та елементи форми правління.
3. Поняття територіального устрою і його значення для соціального управління.
4. Поняття політичного режиму і його види.
5. Територіальний устрій України. Україна як унітарна держава.

Рекомендована література

Основна:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (із змін.). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Про вибори Президента України: Закон України від 5 березня 1999 р. № 474-XIV (в ред. Закону від 18 березня 2004 р. № 1630-IV). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1630-15>
3. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 березня 1998 р. № 183/98-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр>
4. Веніславський Ф.В. Конституційне право України в схемах і таблицях: навч. посіб. для студ. юрид. вузів та фак. Харків: Право, 2014. 376 с.
5. Державне право зарубіжних країн. Особлива частина: навч. посіб. / Л.Д. Варунц, А.В. Войціховський, Т.І. Гудзь та ін. Харків: ХНУВС, 2011. 292 с.
6. Закоморна, К.О. Державне (конституційне) право зарубіжних країн (навчальні матеріали та схеми): посіб. для підгот. до іспитів. Харків: Право, 2016. 278 с.
7. Коломієць Ю.М. Державне право зарубіжних країн. Загальна частина: навч. посібник. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2010. 211 с.
8. Конституції зарубіжних країн: Навч. посіб. / Авт.-упоряд.: В.О. Серьогін, Ю.М. Коломієць, О.В. Марцеляк та ін. / За заг. ред. В.О. Серьогіна. Харків: Видавництво «ФІНН», 2009. 664 с.
9. Конституційне право України: посіб. для підгот. до іспитів / Ю.Г. Барабаш, Т.М. Слінько, Л.І. Летнянчин та ін. Харків: Право, 2016. 345 с.
10. Конституційне право України: посіб. для підгот. до іспитів. Харків: Право, 2017. 369 с.
11. Конституційне право України: посіб. для підготовки до іспитів / Ю.Г. Барабаш, Л.К. Байрачна, І.І. Дахова та ін. Харків: Право, 2015. 328 с.
12. Конституційне право: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2017. 358 с.
13. Нестерович В.Ф. Практикум з Конституційного права України. Київ: Ліра-К, 2018. 639 с.

14. Федоренко В.Л. Конституційне право України: підручник. Київ: Ліра-К, 2016. 615 с.

15. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: академічний курс. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 461 с.

Допоміжна:

1. Авксентьева Т. Інститут Президента України як фактор політичної стабільності та загальнонаціонального порозуміння // Інститут Президента України в системі державної влади України: матер. наук. конф. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014.

2. Батанов О.Б. Інавгурація президента як інститут конституційного права: аксіологічні та онтологічні засади. *Часопис Київського ун-ту права*. 2011. № 4. С. 114-119.

3. Бруслик О.Ю. Конституційно-правова трансформація британської монархії в новітню епоху Єлизавети II (стаття друга). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3(86). С. 254-265.

4. Варунц Л.Д. Особливості конституційно-правового статусу глави держави у Канаді. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 28-31.

5. Задорожня Г.В., Задорожний Б.Ю. Нормотворча компетенція глави держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2017. Вип. 42. С. 40-43.

6. Конституційні аспекти розподілу повноважень у системі вищих органів державної влади України. Київ: НІСД, 2015. 27 с.

7. Ленігевич Б. Вплив Інституту Президентства на ефективність діяльності органів влади. *Науковий вісник*. 2016. Вип. 16/17 «ДЕМОКРАТИЧНЕ ВРЯДУВАННЯ». URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk16/fail/Lenigevych.pdf

8. Ленігевич Б.В. Взаємодія інституту президентства та органів державної влади. *Державноуправлінські студії*. 2017. № 1. С. 1-4.

9. Манюк П.Т. Право вето Президента України у контексті правової охорони Конституції України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3–2. С. 87-89.

10. Мартинюк Р. Інститут імпичменту в Україні: вади вітчизняної моделі. *Право України*. 2008. № 2. С. 105-108.

11. Мартинюк Р. Компетенційний дуалізм виконавчої влади: державно-правовий досвід П'ятої Французької Республіки та України. *Право України*. 2011. № 1. С. 200-209.

12. Мартинюк Р. С. Конституційно-правовий статус Президента України та Кабінету Міністрів України: пошук оптимальної моделі компетенційних взаємозв'язків. *Публічне право*. 2016. № 4 (24). С. 66-75.

13. Олесків І. Становлення в Україні інституту президентства. *Юридична Україна*. 2006. № 3. С. 23-26.

14. Перерва Ю.М. Еволюція законодавчого процесу: зарубіжний досвід. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 11. С. 18-22.

15.Рудик П. Конституційно-правовий статус Президента України в умовах парламентсько-президентської республіки. *Віче*. 2014. № 20. URL: <http://www.viche.info/journal/4404>.

16.Серьогіна С. Г. Теоретично-правові та організаційні засади функціонування інституту президентства в Україні: Монографія. Харків: Ксилон, 2001.

17.Скрипнюк О., Федоренко В. Правотворчість Президента України та її нормо-проектне забезпечення: питання теорії і практики. *Право України*. 2011. № 2. С. 168-180.

18.Скрипнюк О., Федоренко В. Правотворчість Президента України та її нормо-проектне забезпечення: питання теорії і практики. *Право України*. 2011. № 3. С. 175-187.

19.Сухонос В. В. (мол.) Імпічмент як спосіб припинення повноважень глави держави: конституційний та політико-правовий аспекти. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 1. С. 3-6. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuabs_2014_1_3

20.Сухонос В.В. (мол.) Вплив інституту глави держави на монархічну форму правління. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2013. №1(7). С. 1-14.

21.Цимбалістий Т. Інститут імпічменту в системі конституційно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. № 2. С. 51-55. URL: <http://appj.tneu.edu.ua/index.php/appj/article/view/138>.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. <http://portal.rada.gov.ua/> – офіційний веб-сайт Верховної Ради України.
2. <http://www.ac-rada.gov.ua> – офіційний сайт Рахункової палати України.
3. <http://www.ccu.gov.ua> – офіційний сайт Конституційного Суду України.
4. <http://www.kmu.gov.ua/control/> – єдиний веб-портал органів виконавчої влади України.
5. <http://www.ombudsman.kiev.ua> – офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України.
6. <http://www.president.gov.ua/> – офіційне інтернет-представництво Президента України.
7. <http://www.rainbow.gov.ua> – офіційний сайт Ради національної безпеки і оборони України.

Текст лекції

1. Форма держави: поняття, сутність.

У світі налічується близько 200 держав, кожна з яких істотно відрізняється один від одного по своїй внутрішній організації, що виражається в понятті "форма держави".

Під **формою** держави прийнято розуміти сукупність основних, структуроутворюючих зовнішніх ознак організації і діяльності державної

влади. Ця категорія відповідає на питання: хто і як править у суспільстві? як влаштовані і діють у ньому державно-владні інститути? як об'єднано населення на даній території? яким чином вона пов'язана через різні територіальні і політичні утворення з державою в цілому? як, з допомогою яких методів і прийомів здійснюється політична влада?

Форма держави передбачає єдність трьох основних сторін організації державної влади:

- форми правління;
- форми державного устрою;
- політичного режиму.

Історична практика показує, що в межах одного типу держави зустрічається різноманіття його форм, що зумовлюється впливом історичних, економічних, національних, географічних, релігійних та інших факторів. Від форми держави значною мірою залежить суспільно-політичне життя, стійкість інститутів державної влади.

Існує наукова класифікація форм держави за його зовнішніми ознаками:

- за формою правління - монархія і республіка;
- за формою державного устрою - унітарну та федеративну;
- за політичним режимом - демократичний і недемократичний (авторитарну).

Нерідко виникають змішані форми держави. Наприклад, виборна монархія, напівпрезидентська республіка.

2. Поняття та елементи форми правління.

Форма правління - це організація верховної влади, яка характеризується її формальним джерелом і принципами взаємовідносин між вищими (центральною) органами державної влади (глава держави, парламент, уряд) та населенням. Таким чином, форма правління відповідає на запитання про те, як організована верховна суверенна державна влада, які її здійснюють органи і які принципи взаємовідносин між ними.

Головною, визначальною ознакою форми правління є правовий статус глави держави (виборний і змінюваний в республіці, спадковий - в монархічному державі).

Для сучасних держав характерні дві форми правління: монархія і республіка.

Монархія (від грец. monarchia - єдиновладдя) - це форма правління, за якої державна влада повністю або частково зосереджена в руках одногоособового глави держави - монарха (короля, царя, султана, шаха, імператора і т. д.).

При монархічній формі правління влада глави держави - монарха - вважається непроизводной від якої-небудь іншої влади, будь-якого іншого органу чи виборців. Сам монарх формально вважається джерелом державної влади (владарює за власним правом і займає престол в порядку престолонаслідування, як правило, довічно).

Монархічна форма правління зберігається у тих державах, де антифеодальні буржуазні революції не були доведені до кінця, завершилися компромісом буржуазії і феодальної аристократії. Нерідко монархія реставрується (наприклад, в Іспанії у другій половині 70-х роках XX ст.).

Монархії існують у ряді європейських держав (Бельгія, Великобританія, Данія, Люксембург, Монако, Нідерланди, Норвегія, Швеція), азіатських країнах (Катар, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Японія та ін), а також в Африці (Свазіленд) і Океанії (Тонга). На американському континенті монархій немає.

Монархії поділяються на два історичних типи: необмежені (абсолютні) і обмежені (конституційні). Останні, у свою чергу, існують у трьох видах, що розрізняються ступенем обмеження влади монарха: дуалістична, парламентарна і виборна монархії.

Необмежена (абсолютна) монархія - різновид монархічної форми правління, що характеризується юридичним і фактичним зосередженням всієї повноти державної (законодавчої, виконавчої, судової), а також духовної (релігійної) влади в руках монарха. Влада монарха нічим не обмежена (відсутні і конституція, і парламент, і який-небудь інший представницький орган). Закони видаються монархом. Ця форма правління була характерна для рабовласницької та феодальної формації.

В даний час у світі зберігаються абсолютні монархії в Бахреїні, Брунеї, Катарі, Об'єднаних Арабських Еміратах, Омані, Саудівській Аравії. У деяких з цих країн в останні десятиліття були зроблені перші кроки по переходу до конституційної монархії. Зокрема, в Катарі (в 1972 р. була прийнята конституція, а в Бахреїні також проведені вибори в законосовещательные парламенти (згодом розпущене). Однак ці реформи поки не змінили абсолютного характеру цих східних монархій. У Саудівській Аравії державна влада короля доповнюється релігійною.

Обмежена (конституційна) монархія - особлива різновид монархічної форми правління, при якій влада монарха обмежена нормами конституції, є виборний законодавчий орган - парламент і формально незалежні суди. Конституційна монархія вперше виникла у Великобританії в кінці XVII століття в результаті буржуазної революції. У сучасному світі в залежності від ступеня обмеження влади монарха конституційні монархії поділяються на дуалістичну, парламентарну і виборну монархії.

Дуалістична монархія - перехідна форма правління, при якій повноваження глави держави обмежені в незначній мірі. Влада розділена між монархом і парламентом. Існує як би двоїстість влади. Монарх зосереджує у своїх руках всю виконавчу владу, формує уряд, відповідальний перед ним, а не перед парламентом, а законодавча влада юридично належить парламенту. При цьому монарх володіє широкими повноваженнями накладати абсолютне вето на парламентські закони. Вважається, що ця форма монархії проіснувала у Великобританії до кінця XVIII ст., а в Японії - з другої половини XIX ст. по 1945 р.

Сучасна дуалістична монархія близька до абсолютної, характерна для країн з сильними пережитками феодалізму (з деякими застереженнями до них можна віднести Кувейт, Марокко, Йорданії).

Парламентарна монархія являє собою набагато більш демократичну форму правління, при якій відсутній будь-який дуалізм: права монарха обмежені у всіх сферах здійснення державної влади (Бельгія, Великобританія, Іспанія та ін). Реальними повноваженнями щодо здійснення державного управління, проведення самостійної зовнішньої і внутрішньої політики він не володіє. Ця державна форма поширена у сучасних умовах.

Вона характеризується насамперед тим, що монарх чисто номінально виконує свої функції. Уряд при даній формі правління відповідально перед парламентом, якому за конституційним нормам належить формальне верховенство серед інших органів держави.

Монарх позбавлений права самостійно здійснювати формально збережені за ним повноваження, всі витікаючі від нього акти потребують схвалення уряду або окремих міністрів (так званий інститут контрасигнатури).

Виконавча влада здійснюється урядом, який несе відповідальність перед парламентом. Уряд формується парламентом на основі більшості, сто головою стає лідер парламентської більшості.

У разі конфлікту між парламентом і урядом (при вираженні недовіри уряду) уряд або іде у відставку, або може звернутися до монарха з проханням про достроковий розпуск парламенту. Така ситуація зустрічається відносно рідко, оскільки уряд спирається на парламентську більшість.

Особлива різновид монархії - виборна (або виборча), що поєднує елементи монархії і республіки. Така монархія нині існує у Бутані, Малайзії, Об'єднаних Арабських Еміратах. Наприклад, у Федерації Малайзії главою держави є монарх, який обирається на п'ять років особливою нарадою з представників монархічних штатів (султанатів), що входять в цю федерацію.

Республіка (від лат. *res publica*, *res* - справа, *publicus* - суспільний) - форма правління, при якій всі вищі органи державної влади або обираються, або формуються загальнонаціональними представницькими установами (парламентами), а громадяни володіють значними правами і свободами. Відмітною ознакою є наявність виборного на певний строк глави держави - президента, влада якого юридично производна від представницького органу або виборців.

В рамках республіканської форми правління прийнято розрізняти президентську, парламентську республіки і республіки змішаного типу (полупрезидентские, гібридні). Особливою різновидом республіки є так звана радянська республіка, уособленням якої був Радянський Союз.

В даний час приблизно дві третини сучасних держав є республіками.

Батьківщина президентської республіки - Сполучені Штати Америки. Нині ця форма правління отримала широке поширення (Венесуела, Мексика, Бразилія, більшість держав Тропічної Африки, Казахстан та ін).

У сучасному світі існує кілька моделей президентської республіки. Згідно класичної моделі (США) президент формує за згодою верхньої палати

парламенту (сенату) адміністрації, члени якої несуть політичну відповідальність тільки перед президентом. Президент не може розпустити парламент, парламент може змістити главу держави тільки в порядку імпічменту, що буває надзвичайно рідко, тому законодавча і виконавча влади, навіть у разі їх приналежності до різних політичних партій, змушені співпрацювати і шукати компроміс.

Для латиноамериканських президентських республік характерна повна свобода президента у призначенні та зміщенні членів адміністрації, проте зустрічаються випадки парламентської відповідальності окремих членів президентського кабінету (Коста-Ріка, Уругвай).

Для президентських республік пострадянських держав (Білорусь, Казахстан, Узбекистан) характерне існування відокремленого колегіального органу виконавчої влади - уряду, очолюваного президентом, а також наявність у більшості випадків посту так званого "адміністративного прем'єр-міністра". В окремих випадках президент може формально не є главою виконавчої влади, але уряд при цьому відповідально тільки перед ним (Киргизія).

Зустрічаються також випадки колективної парламентської відповідальності уряду (Замбія), але нерідко і надання президенту права розпуску парламенту (Туркменістан).

Крайньою формою президентської республіки є суперпрезидентською республіка. В науці конституційного права зазначений термін використовується для позначення особливого різновиду республіканської форми правління, що характеризується юридичним і фактичним зосередженням всіх важелів державної влади в руках президента, який в цьому випадку звичайно є не тільки главою держави, але також главою уряду і лідером правлячої партії.

Нерідко законодавство зарубіжних держав закріплює за цим вищим посадовою особою необмежене право розпуску парламенту, право введення на свій розсуд надзвичайного, військового і облогового положення, повноваження щодо видання власних актів (декретів), що володіють силою закону, право одноосібно призначати і зміщувати голів місцевих (регіональних) адміністрацій, суддів і т. д.

При такій формі правління практично відсутні конституційні механізми усунення президента з посади, не функціонує характерна для класичної президентської республіки система "стримувань і противаг" в особі сильного парламенту і незалежного суду. В сучасних умовах ця різновид республіки існує в Єгипті, Сирії, Казахстані, Туркменістані, Узбекистані та низці інших держав, іноді до суперпрезидентским відносять ряд держав Латинської Америки.

Парламентська республіка поширена в сучасному світі набагато менше, ніж президентська (Угорщина, Німеччина, Індія, Ірландія, Італія, Латвія, Португалія). При даній формі правління глава держави - президент не є главою уряду і займає відносно скромне місце в системі органів державної влади, тоді як парламент є повновладним органом, який формує політично відповідальний перед ним уряд і сам обирає президента (або це відбувається

при його найактивнішої участі). Главою уряду (прем'єр-міністром) призначається лідер партії парламентської більшості або лідер партійної коаліції. Він формує уряд на парламентській основі, склад якого, як правило, затверджується парламентом (або його палатою).

Вищий представницький орган державної влади контролює діяльність уряду. Він може відправити уряд у відставку, висловивши йому вотум недовіри, якщо останнє втратить підтримку парламентської більшості. У цьому випадку глава держави має право за пропозицією уряду розпустити парламент і оголосити дострокові вибори. Президент здійснює свої повноваження, як правило, тільки за пропозицією уряду. Як і в парламентській монархії, тут існує інститут контрасигнатури. Його суть полягає в тому, що більшість актів глави держави вступають в силу тільки після того, як вони підписані главою уряду або тими членами уряду, до сфери повноважень яких віднесено видаються акти. Сене застосування контрасигнатури полягає в тому, що відповідальність за подальшу реалізацію названих актів несе не глава держави, а голова уряду або відповідний міністр. В даний час парламентськими республіками є Угорщина, Німеччина, Греція, Італія, де досить високий рівень розвитку демократії, наявності стабільна багатопартійність і висока активність населення у суспільно-політичному житті країни.

Змішана республіканська форма правління вперше виникла в 1958 р. у Франції, яка сьогодні вважається класичною напівпрезидентської республікою, і з тих пір отримала широке поширення (Болгарія, Литва, Польща, Португалія, Румунія). Використовується ця форма правління і в постсоціалістичних країнах, зокрема, в державах СНД. У республіці змішаного типу елементи президентської республіки поєднуються з елементами парламентської. Президент, що обирається, так само як і депутати національного парламенту, всім населенням країни, що очолює ієрархію органів державної влади. Він повинен виробляти загальні напрями зовнішньої і внутрішньої політики держави, проводити в життя які уповноважена уряд. Президент, таким чином, відповідає за вирішення стратегічних питань розвитку держави, а уряд забезпечує практичне управління повсякденними справами. Недоліком змішаної форми правління є те, що створюється система влади, яка замкнута на чолі держави і багато в чому залежить від його особистих якостей. Однак, як свідчить конституційне розвиток деяких змішаних республік, парламент посилює свої повноваження, тоді як вплив президента дещо послаблюється. У багатьох зарубіжних країнах існують свої різновиди "змішаної" системи, в яких на конституційному рівні закріплюються особливості взаємин між президентом, парламентом і урядом.

3. Поняття територіального устрою і його значення для соціального управління.

Територія кожної держави завжди певним чином організована, розділена на частини адміністративного чи політичного значення з метою управління соціально-економічними процесами і взаємодії з населенням.

У науці конституційного права під **формою державного устрою** розуміється спосіб територіальної організації держави або держав, які утворюють союз, обумовлює певні взаємовідносини інститутів держави з органами його складових частин. Ця категорія також характеризує і обсяг прав складових територію держави частин. Таким чином, дане поняття відповідає на питання про те, як організована територія держави, з яких частин вона складається, яке їх правове положення, на яких принципах будуються взаємини центру і регіонів.

Стосовно до країн із багатонаціональним складом населення іноді використовується також термін "форма національно-державного устрою".

Розрізняють три форми державного устрою: федерація (федеративна держава), унітарна держава, конфедерація.

Конфедерація - це форма союзу держав, за якої держави зберігають свій суверенітет практично в незмінному вигляді. Вона, як правило, є перехідною і тимчасовою формою, що приводить або до розпаду союзу держав, або до утворення нової федерації.

Для форми державного устрою мають велике значення економічна, політична і географічна ступінь територіальної спільності населення, а також історичні традиції, соціокультурний і етнічний чинники.

Держава вважається **унітарною** (цілісним, простим, єдиним), якщо всі або більшість його частин є звичайними адміністративно-територіальними одиницями. У складі унітарної держави немає жодних державних утворень, що володіють політичною самостійністю.

Його територія може включати окремі автономні національно-державні освіти, в тому числі мають деякі атрибути власної державності (наприклад, наявність у складі унітарної Республіки Крим).

Ознаки унітарної держави: єдина Конституція, єдине громадянство; єдина система центральних органів державної влади; єдина судова та правова система.

Найважливішим принципом функціонування унітарної державності є те, що місцеві органи управління в тій чи іншій мірі підпорядковані центральним інститутів державної влади і їм підконтрольні.

Складові частини унітарної держави найчастіше мають статусу звичайних адміністративно-територіальних одиниць: вони управляються на основі законів, прийнятих центральними органами, їх територія може бути змінена простим загальнонаціональним законом. Згоди місцевих (регіональних) органів і населення при цьому не вимагається.

Залежно від ступеня і форми контролю центру за місцевою владою виділяють три різновиди унітарних держав: децентралізовані, відносно децентралізовані і централізовані.

До числа перших відносяться держави, в яких регіональні органи формуються незалежно від центральних органів, тому юридично відносини між ними будуються на засадах децентралізації (Нова Зеландія, Японія). Децентралізованим унітарною державою є Великобританія, окремі регіони якої (Шотландія і Уельс) володіють самостійністю (автономією). Відносно

децентралізовані - держави з розвиненою адміністративно-територіальною автономією (Іспанія, Італія, Португалія). До третього типу належать унітарні держави, в яких переважає централізм в державному управлінні і тому підпорядкування регіональних органів центру здійснюється за допомогою посадових осіб, призначуваних зі столиці (Данія, Казахстан, Нідерланди, Норвегія, Узбекистан).

В унітарній державі не заперечується право населення на місцеве самоврядування, однак центральна влада має право втручатися у разі необхідності до компетенції муніципальних органів.

Федерація - це форма державного устрою, яка представляє собою складна (союзна) держава, що складається з державних утворень, що володіють певною політичною самостійністю.

Складові федеративну державу державні утворення (штати, землі, провінції) є суб'єктами членами федерації і мають своє власне адміністративно-територіальний устрій.

У різних країнах федеративний устрій неоднорідний, його особливості визначаються історичними умовами утворення конкретної держави, своєрідністю культури і побуту народів, національним складом населення. У цьому випадку говорять про асиметричність федерації, тобто про наявність деякого нерівності в правовому статусі суб'єктів федерації.

В даний час налічується більше трьох десятків федеративних держав, в яких проживає одна третина населення планети (США, Бельгія, Бразилія, Німеччина, Індія, Папуа - Нова Гвінея, Танзанія та ін).

Сучасні федерації в більшості випадків від унітарних держав відрізняються більш високим рівнем соціальної та національної напруги, пов'язаними значною мірою з недосконалістю федеративної структури і нерозвиненістю політико-правових зв'язків всередині федерації.

Виділяють ознаки федеративної держави як абсолютної, так і факультативного характеру. До ознаками, які є обов'язковими, відносять:

- добровільність об'єднання державних утворень в єдину державу;
- єдина територія держави, утворена в результаті входження територій суб'єктів федерації;
- симетричний конституційний статус суб'єктів федерації та їх рівноправність;
- розмежування компетенції між союзом (центром) і його суб'єктами;
- наявність дворівневої системи законодавства (власне федерації та її членів);
- існування самостійної системи органів законодавчої і виконавчої влади суб'єктів федерації;
- наявність єдиного федерального громадянства.

До ознаками факультативного характеру, тобто необов'язково властивим федерації, але зустрічається на практиці в ряді держав, ставляться:

- наявність власної конституції суб'єкта федерації;
- існування самостійної судової системи на цьому регіонально-суб'єктному рівні;

- можливість встановлення громадянства суб'єкта федерації;
- асиметричний конституційний статус членів федерації.

Державні утворення, які складають федерацію, не є державами у власному розумінні слова. Вони не володіють суверенітетом, правом одностороннього виходу з союзу, юридично позбавлені права самостійної участі в міжнародних відносинах.

У разі порушення союзної конституції або законодавства центральна влада має право прийняття примусових заходів по відношенню до суб'єкта федерації (інститут федеральної інтервенції або федерального втручання).

Залежно від ролі національного (лінгвістичного) чинника у визначенні структури розрізняються федерації, організовані на територіальній основі, яких більшість (Австралія, Австрія, Аргентина, Бразилія, Венесуела, Німеччина, Мексика, США), на національній основі (Бельгія, Нігерія, Пакистан, частково Індія) і на змішаній національно-територіальній основі (Канада, Російська Федерація, Швейцарія).

Беручи до уваги види правових актів, учреждаючих федеративну державу, виділяють два основних типи федерації: конституційні та договірні.

Конституційні федерації створюються як би "зверху", в результаті прийняття конституції (США, Канада, Бразилія), а договірні виникають "знизу", на основі угоди, договору між суб'єктами федеративних відносин (Швейцарія, Об'єднана Республіка Танзанія, Об'єднані Арабські Емірати). Тим не менш згодом положення договору обов'язково закріплюються в федеральній конституції. Так, наприклад, за возз'єднання Західної і Східної Німеччини спочатку був укладений договір, який зумовив зміни в Основному законі країни 1949 р.

Під адміністративно-територіальним пристроєм розуміється поділ державної території на певні одиниці, відповідно до якого будується система державного і регіонального (місцевого) управління. Це поняття показує характер і особливості взаємини між державою та її складовими частинами.

Адміністративно-територіальний пристрій складається протягом тривалого часу, інколи навіть сторіч. В його основі лежать економічні, політичні, соціальні та інші фактори, обов'язково враховується фактичне розселення громадян (підданих) на конкретній території.

У прямому значенні аналізоване поняття застосовне лише до унітарному державі, так як для федерації первинно федеративний устрій. В останньому випадку власне територіальне членування притаманне суб'єктам федерації - штатів, провінцій, земель. Сукупність територіальних одиниць утворює територіальний поділ державної території. Територіальні одиниці є просторовою межею функціонування регіональних (місцевих) інститутів публічної влади.

Найчастіше держави з великою територією мають триланкову систему адміністративно-територіального устрою. Так, більша частина великої Британії поділяється на графства, останні - на округи, а округи складаються з парафій. У Франції діє чотирехзвенная система: департаменти - округи - кантони - комуни (громади). Зазвичай низовою адміністративною одиницею є

невелике міське чи сільське поселення типу громади (комуни), а в деяких афро-азіатських країнах таку роль виконує кочове плем'я або рід.

В адміністративно-територіальних одиницях є призначені посадова особа, що управляє відповідною територією, обраний громадянами представницький орган і призначена посадова особа. Представницькі органи влади створюються далеко не у всіх адміністративно-територіальних одиницях.

У невеликих по території і чисельності населення державах взагалі немає самостійних і відокремлених адміністративно-територіальних одиниць (наприклад, на Мальті, у Бахреїні, Брунеї, Науру).

До адміністративно-територіальним одиницям примикають столичні округи, що мають самостійний статус. Вони об'єднують столиці і її околиці (федеральні округи в США, Бразилії та ін). Місцеве (міське) самоврядування у цьому випадку обмежена.

Згідно з національним конституційним нормам великий самостійністю наділені великі адміністративно-територіальні одиниці - області в Італії (їх 20) та Іспанії (їх 17). У цих державах області виступають як загальновизнані публічно-правові заклади і володіють більш широкими повноваженнями, ніж суб'єкти деяких федерацій.

У Португалії основними територіальними одиницями є адміністративні області, муніципії та парафії. Встановлено особливий політико-правовий режим для віддалених територій - Азорських островів і Мадейри (ст. 227 Конституції Португалії).

Категорія "**автономія**" походить від грецьких *auto* - сам і *nomos* - закон", у буквальному значенні - "власна закономірність". У правознавстві і політології вона позначає широке внутрішнє самоврядування регіону (території) держави, а також особливі права у сфері місцевого самоврядування, культури, що надаються національним меншинам (етнічних груп).

Основними видами автономії є:

- територіальна;
- національно-культурна (персональна).

Територіальна автономія означає певну ступінь самостійності всіх або більшості територіальних частин держави, незалежно від складу населення. Її суть - у внутрішньому самоврядуванні певного регіону (території), що має суттєві соціокультурні, побутові, історичні, лінгвістичні, рідше - національні особливості. Вона існує і закріплена в законодавстві таких держав, як Великобританія, Іспанія, Італія, Фінляндія. Типовий приклад - автономні співтовариства в Іспанії (Країна Басків, Каталонія, Андалузія та ін), Корсика у Франції, Аландські острови в Фінляндії. Автономні регіони володіють великою самостійністю у вирішенні питань освіти, культури, соціальної сфери, місцевого господарства. Високим рівнем самоврядування характеризується статус Гренландії, Фарерських островів, що знаходяться під

суверенітетом Королівства Данія. Практикуються пільги в оподаткуванні, державні субсидії місцевим господарюючим суб'єктам. Представницькі органи державної влади, як правило, мають обмежені повноваження. Прийняті ними акти повинні відповідати загальнонаціонального законодавства. Виконавчі органи влади автономії контролюються тією чи іншою мірою центральним урядом.

Територіальна форма автономії в останні десятиліття утвердилася і в деяких афро-азіатських державах (Індія, Китай, Філіппіни, Шрі-Ланка).

Національно-культурна автономія - це надання спеціальних (додаткових) прав національних меншин, що проживають розрізнено (дисперсно), для розвитку і збереження мови, національної культури, традицій, звичаїв. Широко, хоча й непослідовно, вона застосовується в Західній Європі з 20-х роках XX ст., а після Другої світової війни - у багатьох державах сучасного світу. Наприклад, проживають в державах Заходу вірмени, курди, турки активно використовують цю форму автономії для задоволення їхніх етнокультурних потреб. Форми національно-культурної автономії - створення і діяльність різноманітних національних товариств, асоціацій, фондів, клубів, бібліотек, недільних шкіл та ін.

4. Поняття політичного режиму і його види.

Політичний режим - це система методів, способів і засобів здійснення політичної (державної) влади.

Залежно від особливостей набору методів і засобів державного владарювання розрізняють два полярних режиму: демократичний і антидемократичний (фашистський, тоталітарний, авторитарний).

Демократичний режим. Поняття "демократія" означає, як відомо, народовладдя, влада народу. Однак ситуація, при якій весь народ здійснював політичне владарювання, поки ніде не реалізована. Це скоріше ідеал, те, до чого потрібно всім прагнути. Між тим, є ряд держав, які зробили в цьому напрямку більше інших (Великобританія, Німеччина, США, Франція, Швейцарія, Швеція) і на які найчастіше орієнтуються громадськість і політики.

Основні характеристики демократичного режиму:

- прийняття рішень більшістю з урахуванням інтересів меншості;
- існування правової держави та громадянського суспільства;
- виборність і змінюваність центральних і місцевих органів державної влади, їх підзвітність виборцям;
- здійснення контролю над "силовими" структурами (збройними силами, поліцією, органами безпеки тощо);
- широке використання методів переконання, компромісу;
- проголошення і реальне забезпечення прав і свобод людини і громадянина; існування політичного плюралізму, в тому числі багатопартійність, наявність легальної політичної опозиції;

- гласність, відсутність цензури; реальне здійснення принципу поділу влади.

Демократія може здійснюватися за допомогою двох форм: прямий (безпосередній) і представницької.

Пряма демократія дозволяє здійснювати владу самим народом без політичних посередників. Звідси і її назва - безпосередня. Вона проводиться в життя через такі інститути прямого народовладдя: вибори на основі загального виборчого права, референдуми, сходи і збори громадян, петиції громадян, мітинги і демонстрації, всенародні обговорення.

Одні з них - вибори, референдуми - чітко регламентовані відповідними нормативними актами (конституцією, конституційними, органічними законами, звичайними законами), носять імперативний (обов'язковий) характер і не потребують санкції державних структур, інші носять консультативний характер. Однак незалежно від юридичної природи різних демократичних інститутів, їх вплив на механізм прийняття політичних рішень важко переоцінити, так як у них знаходить вираження загальна воля народу. Референдум широко застосовується в таких країнах, як США, Італія, Канада, Швейцарія.

До сильних сторін прямої демократії можна віднести те, що вона:

- дає більше можливостей (в порівнянні з представницькими інститутами) для вираження інтересів громадян та їх участі в суспільно-політичному житті;
- в більшій мірі забезпечує легітимацію влади;
- дозволяє певною мірою контролювати політичну еліту.

До її недоліків часто відносять:

- відсутність стійкого бажання у більшості населення займатися даною управлінською діяльністю;
- складність і дорожнечу проводяться державно-громадських заходів;
- низьку ефективність прийнятих рішень внаслідок непрофесійності більшості "правителів".

Представницька демократія дозволяє здійснювати владу представникам народу - депутатам, виборним органам державної влади, які покликані виражати інтереси різних класів, соціальних груп, верств, політичних партій і громадських організацій.

До достоїнств представницької демократії зазвичай відносять те, що вона:

- дає більше можливостей для прийняття ефективних рішень, оскільки в цьому процесі беруть участь, як правило, професіонали, компетентні особи, які спеціально займаються даною діяльністю або конкретно проблемою;
- більш раціонально організовує політичну систему, дозволяючи кожному займатися своєю справою і т. п.

Її недоліками є:

- можливість розвитку бюрократії та корупції;
- відрив обраних представників від народу;

- прийняття рішень в інтересах не більшості громадян, а номенклатури, великого капіталу, різного роду лобістів і т. д.

Однак самі демократичні режими теж можуть бути неоднорідними. Зокрема, особливими їх різновидами виступають ліберально-демократичні та консервативно-демократичні режими. Якщо ліберально-демократичні режими характеризуються тим, що пріоритет ставлять особистість, її права і свободи, а роль держави зводять до захисту цих прав і свобод, власності громадян, то консервативно-демократичні режими спираються не стільки на конституцію, скільки на політичні традиції, які є основою даних режимів. В останні роки в розвинених країнах все частіше говорять про режим соціальної демократії, при якому реалізується принцип соціальної справедливості, кожній людині забезпечується вільний розвиток і гідне життя.

Тоталітарний режим. Термін "тоталітаризм" означає "весь", "цілий", "повний". Він був введено у політичний обіг на початку ХХ ст. ідеологом італійського фашизму Джованні Джентіле (1875-1944). У 1925 р. дане поняття вперше прозвучало в італійському парламенті. Його широко використовував лідер італійського фашизму Беніто Муссоліні (1883-1945). З 20-х роках ХХ ст. розпочався період становлення і зміцнення антидемократичного тоталітарного ладу на Апеннінському півострові.

У кожній з країн, у яких виникав і розвивався політичний тоталітарний режим, він мав свою специфіку. Разом з тим можна помститися і загальні риси, які притаманні всім формам тоталітаризму і відображають його суть. Тоталітарний режим характеризується абсолютним контролем держави над всіма сферами суспільного життя, повним підпорядкуванням людини політичній владі та пануючій ідеології.

Основні характеристики тоталітарного політичного режиму:

- держава прагне до глобального панування над всіма сферами суспільного життя, до всеохоплюючої влади;
- суспільство повністю відчужено від політичної влади, але воно не усвідомлює цього, бо в політичній свідомості формується уявлення про "єдність", "злиття" влади і народу;
- монопольний державний контроль над економікою, засобами масової інформації, культурою, релігією і т. д. аж до особистого життя;
- державна влада формується бюрократичним способом, по закритих каналах, оточена "ореолом таємниці" і недоступна для контролю з боку громадян;
- домінуючим методом управління стає насильство, примус, терор;
- панування однієї партії, фактичне зрощення її професійного апарату з державою, заборону на легальну діяльність опозиційно налаштованих сил;
- права і свободи людини і громадянина мають декларативний, формальний характер, відсутні чіткі гарантії їх реалізації; фактично усувається плюралізм;

- централізація державної влади на чолі з диктатором та його оточенням; повна безконтрольність репресивних державних органів.

При тоталітарному режимі не можуть розвиватися інститути громадянського суспільства, приватне життя громадян перебуває під жорстким контролем держави, його органів, спецслужб, чиновників.

Особливою різновидом тоталітарного режиму виступає **фашистський режим**, який можна розглядати як свого роду радикальний тоталітаризм. Країнами, де вперше виникли фашистські організації, були Італія та Німеччина. Фашизм в Італії був встановлений в 1922 р. Для італійського фашизму характерним було прагнення до відродження Великої Римської імперії. Фашизм у Німеччині утвердився в 1933 р., його метою було панування арійської раси, вищою нацією оголошувалась німецька. Сприяли поширенню фашистської ідеології і мілітаризація суспільної свідомості значної частини населення, ксенофобія і антисемітизм.

Тоталітарний режим фашистського типу характеризується войовничим антидемократизмом, антипарламентаризмом, расизмом і шовінізмом. Фашизм ґрунтувався на необхідності сильної, нещадної влади, яка тримається на загальному пануванні авторитарної партії, на культі вождя, широкому застосуванні насильства. "Все в державі, ніщо поза державою, нічого проти держави", - стверджував Б. Муссоліні, один з основоположників фашизму.

Фашизм не тільки знищує демократію, але й теоретично "обґрунтовує" необхідність встановлення тоталітаризму. Замість ліберально-демократичної концепції індивідуалізму фашизм висуває концепцію нації, інтереси якої превалюють над інтересами окремих особистостей. Відмінною рисою фашизму є соціальна демагогія, яка стає державною ідеологією.

Німецький і італійський фашизм були скинені в 1945 р. в результаті перемоги держав антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні.

Авторитарний політичний режим: поняття, ознаки, види

Авторитарний (від лат. *auctoritas* - влада) режим можна розглядати як свого роду "компроміс" між тоталітарним і демократичним політичними режимами. Він, з одного боку, м'якше, ліберальніше, ніж тоталітаризм, а з іншого - набагато жорсткіше, антинароднее, ніж демократичний.

Авторитарний режим - державно-політичний устрій суспільства, в якому політична влада здійснюється конкретною особою (клас, партія, елітна група тощо) при мінімальному долі і парода. Головну характеристику даного режиму становить авторитаризм як метод владарювання та управління, як різновид суспільних відносин (наприклад, Іспанія періоду правління Франко, Чилі за часів влади Піночета).

Основні характеристики авторитарного політичного режиму:

- в центрі і на місцях відбувається концентрація влади в руках одного або кількох тісно взаємозалежних органів держави (або одного сильного лідера) при одночасному відчуження народу від реальних важелів державної влади;

- ігнорується, обмежується принцип поділу влади (президент, виконавчо-розпорядчі структури підпорядковують собі всі інші органи, наділені законодавчими і судовими повноваженнями);
- роль представницьких органів влади обмежена, хоча вони і можуть існувати;
- суд виступає, по суті, допоміжним інститутом, поряд з ним можуть використовуватися і позасудові органи;
- звужена або зведена нанівець сфера дії принципів виборності державних органів і посадових осіб, підзвітності і підконтрольності їх населенню;
- в якості методів державного керівництва домінують командні, адміністративні, в той же час відсутній масовий терор;
- зберігається цензура, "полугласность";
- допускається частковий плюралізм;
- права і свободи людини і громадянина проголошуються, але реально не забезпечуються;
- "силові" структури суспільству практично не підконтрольні і використовуються часом в суто політичних цілях і т. п.

Авторитарний режим неоднорідний за своїм характером. У літературі виділяють деспотичний, тиранічний, клерикальний, військовий та інші різновиди даного режиму.

Деспотичний режим є абсолютно довільна, необмежена влада, заснована на самоправності.

Тиранічний режим заснований на одноосібному правлінні, узурпації влади тираном і жорстоких методи її здійснення. Однак на відміну від деспотії влада тирана часом встановлюється насильницьким, загарбницьким шляхом, часто зміщенням законної влади з допомогою державного перевороту.

Клерикальний режим заснований на фактичному пануванні релігійних діячів в суспільстві і державі. Керівник держави є одночасно і релігійним лідером нації, зосереджуючи у своїх руках не тільки світське, але і духовну владу (Іран).

Військовий (військово-диктаторський) режим базується на владі військової еліти, яка встановлена в результаті перевороту, здійснюваного проти законного правління цивільних осіб. Військові режими панують або колегіально (як хунта), або на чолі держави знаходиться один з військових чинів, найчастіше генерал або старший офіцер. Армія перетворюється в пануючу соціально-політичну силу, реалізує як внутрішні, так і зовнішні функції держави. В умовах такого антидемократичного режиму створюється розгалужений військово-поліцейський апарат, який включає, крім армії і спецслужб, велика кількість інших органів, в тому числі і позаконституційного характеру, для політичного контролю за населенням, громадськими об'єднаннями, ідеологічної обробки громадян, боротьби з антиурядовими рухами і т. п. Скасовується конституція і багато законодавчих актів, які замінюються актами військових властей. Типовий приклад -

військове правління в М'янмі (колишня Бірма), Ірак за Саддама Хусейна, в ряді держав Тропічної Африки.

Авторитарні режими відрізняються від тоталітарних наступним:

1) якщо при тоталітаризмі встановлюється загальний контроль, то авторитаризм припускає наявність сфер соціального життя, не охоплених державним контролем;

2) при тоталітарному правлінні здійснюється масовий систематичний терор по відношенню до противників, в авторитарному ж суспільстві проводиться тактика виборчих репресій, спрямованих на запобігання виникнення опозиції. У той же час в літературі має право на існування концепція, що розглядає класичний німецький і італійський фашизм (тоталітаризм) як крайню форму авторитаризму.